

AZ IRODALMI, AZ ÁLTALÁNOS ÉS A TUDOMÁNYOS FORDÍTÁS KÖZÖTTI KAPCSOLAT

Darbelnet. J.

Linguistique Université Laval (Québec, Kanada)

Amikor az irodalmi- és a tudományos /szak/fordítás igen jellegzetes és nyilvánvaló ellentétéről beszélünk, azzal is tisztában kell lennünk, hogy a kettő között létezik egy közbülső, átmeneti terület is - ez az általános fordítás. Az általános szövegek ugyanis - a téma szerkezetének vagy a szerző alkatának megfelelően - gyakran lehetnek irodalmi vagy műszaki színezetűek. Ezek a különbségek első pillanatra akadémikusnak látszhatnak, de megfelelnek a valóságnak, noha nehéz meghuzni a határvonalat e háromféle fordítás között.

A fordítást oktató tanár számára az oktatás területén igen korán jelentkeznek az előbbieken már említett háromféle fordítás problémája, mert a fordítói szakon tanuló egyetemi hallgatók szinte minden átmenet nélkül, a lehető leghamarabb kérik a szakfordítás tanulásának megkezdését. A szakfordításnak legalábbis Észak-Amerikában nagyobb a tekintélye és jobban is fizetett tevékenység, mint az irodalmi fordítás. Vajon mennyiben kell az oktatásnak ehhez a jelenséghez igazodnia?

Tudjuk, hogy mint minden szakterület, a fordítás is különböző módon csoportosítható. Ezek a csoportosítások természetesen különböző szempontok szerint történnek, de minden esetben a jobb megértést szolgálják. Ezek szerint a minket érdeklő területen három fő kérdésről beszélhetünk:

hivatásos fordítók és a fordítás tanárai

fordítók és tolmácsok

irodalmi, általános és tudományos /vagy szak/fordítás.

---

* J. DARBELNET, a Laval Nyelvtudományi Egyetem /Québec, Kanada/ tanárának 1974. május 6-án Nizzában, a Fordítók Nemzetközi Szövetsége VII. Világkongresszusán elhangzott előadásának némileg rövidített szövege.

Az első két kérdést futólag említem, mivel ezek nem minket érintenek elsősorban. Sok fordító van, van köztük jó és közepes fordító, de nem egészen világos az oka annak, hogy miért kevés a fordítást oktató tanárok száma. Kanadában nehéz oktatót találni ahhoz, hogy a fordítási tanterveknek eleget lehessen tenni, noha éppen itt napról-napra emelkedik a fordítókat képző egyetemi központok száma. A második kérdéssel kapcsolatban emlékeztetnék arra, amit mindenki tud, hogy a jó fordító és a jó tolmács ellentétes fogalmak, mert a jó fordító ritkán tolmácsol jól és fordítva. Mégsem lehetetlen az, hogy valakiből csak jó tolmács váljék, noha fordítói oktatásban részesült. Még a szakosodás előtt szükség van egy alapképzésre, melynek során meg kell ismerkedni a transzponálás mechanizmusaival, melyek a fordítás és tolmácsolás területén megegyeznek, noha más ritmusban működnek.

Ugyanakkor vajon nem lenne szükség a szakfordítás különválása előtt is egy közös alapképzésre? Valószínűleg igenlő választ kell adnunk, mert hogyan lehetne a fordítást megtanítani, ha előzőleg nem gyakorolnánk szaknyelvi elemeket nem tartalmazó szövegeken?

A nyelvészek nincsenek összhangban a nyelvi realitásokat illetően, de lényegében az iskolás veszekedések ellenére is megegyeznek abban, hogy a nehézségeket részben a mellé- vagy alárendelő rendben lévő lexikai elemek csoportosítása, azaz a helyes szórend kialakítása, részben pedig egyes ún. sarkalatos pontokat képző szavak okozzák. Ennek bizonyítására csak két köznapi példát említenék. A helyes szórend fontosságát már a mindennapi kis "is" szó is igazolja: egészen más értelmet jelez, ha azt mondom: "ő is eljött", mintha kijelentem: "ő el is jött". - Franciára fordításnál pedig sarkalatos pontnak tekinthető a "valóban, igazán, tényleg" /angolul mindig "indeed"/, mely en effet-re fordítva megerősítést jelent, míg az en fait éppen ellenkezőleg, gyengítő hatása - bár mindkét francia szó szótári jelentése: "valóban, ténylegesen, szóval".

A kérdés jelentőségét bizonyítja egy olajipar területén dolgozó francia fordítónő nemrégiben szerzett tapasztalata is. Komoly nehézségei voltak egy olyan anyaggal, melyet ugyan szakmérnök készítetett az általa ismert szakterületről. A probléma nem is a műszaki vagy szak kifejezések miatt adódott, hanem a sarkalatos szavak helytelen alkalmazása volt a hiba. E nyelvi elemek jelentősége abban van, hogy szinte minden mondatban előfordulnak, legyenek azok bármilyen természetűek is. A legracionálisabb intézkedés a fordítás oktatásában az lenne, ha a hallgatókat legelőször is hozzászoktatnák a szellemi tornához, ami lehetővé tenné, hogy összehasonlításokat tegyenek a tanult nyelvek és ezek szókapcsolatainak között.

Ezek után vizsgáljuk meg a már említett három szövegtípust, tudva azt, hogy áthatolhatatlan válaszfal nincs közöttük. Az általános fordítás-meghatározást az a tény is igazolja, hogy sok az olyan szöveg, mely sem irodalmi, sem szakszövegnek nem tekinthető, vagy ha úgy tetszik, e szövegek irodalmi vagy szakmai sajátosságai nem lényegesek. Ilyenek pl. a napilap- és folyóiratcikkek /melyek ritkán mentesek a szakkifejezésektől/ vagy a politikai beszédek stb. Azok számára, akik térben is szeretik megszerezni a kategóriákat, azt mondhatjuk, hogy az általános fordítás az irodalmi szövegek és a szakszö-

vegek között elhelyezkedő központi területet foglalja el.

Mindhárom kategóriában fennáll a megértés és a megfogalmazás kérdése. Az irodalmi fordításnál igen lényeges a megfelelő hangulatu szavak kiválasztása, hiszen ezek biztosítják a nyelv színvonalát. Az ideális fordítás minden lényeges elemet felhasznál - és csakis a lényegeket - miközben megőrzi az árnyalatokat is. A nyelvi színvonal kérdése természetesen az általános és szakszövegek visszaadásánál is fontos, de ezek skálája kevésbé változatos és a fordítónak nem kell arra törekednie, hogy a szerző sajátos stílusát biztosítsa.

Másfelől az irodalmi fordítónak is fel kell készülnie arra, hogy a regényekben találkozhat szakkifejezésekkel is, és itt térünk témánk lényegére, mert nyilvánvaló, hogy nem nézhetjük a fordítást csak szaknyelvi /terminológiai/ vonatkozásában. Ipari civilizációnk fellendülése és a szakfordítás növekedése összefügg egymással. A szakfordítás igényli a legtöbb energiát, igen nagy a tekintélye és a legjobban fizetik. De minden fordítónak fel kell készülnie arra, hogy a szakkifejezésekkel átítatott nyelv nem különálló terület, és bárhol megtalálható. Kivétel talán a vers, de már az esszék, - mivel az aktuális kérdéseket fejtegetik - sem mentesek a terminus technicus-októl.

A regényekben található szakkifejezésekről elég talán két példát említenem. Az első falusi környezetben játszódó elbeszéléstől való. A mű egyik fejezetében, - melyet növénytudóimnak is ajánlottam - szerepelt a falu tüzoltó fecskendője /pompe à incendie/. Az angol fordításánál úgy említettük, mint a fire-engine-t, amikor is a mai ifjuság naiv, de kifejező reakciójaként, többen a hallgatók közül felvetették azt a kérdést, hogy az engine szó nem anakronisztikus-e az 1895-ből származó vidéki szóhasználatban. Nyilvánvalóan nem gondoltak sem a vasutra, sem a hajóra. Majd az Oxford dictionary-hoz irányítottam őket, hogy bebizonyítsam e kifejezés megjelenésének időpontját, mely a 17.sz. végére esik.

A Francia és Angol összehasonlító nyelvészet c. munkában M.VINAY és én, jeleztük az A farewell to arms = Bucsú a fegyverektől c. regény fordítójának hibáját, aki a gondola szót olasz szónak értelmezte, míg itt egy amerikai szakkifejezésről van szó, melynek jelentése egy bizonyos teherkocsi típus.

Kétféle szakkifejezés létezik. Vannak szavak, melyek ismeretlenségükkel már eleve jelzik az avatatlan embernek, hogy még meg fog velük gyűlni a baja; mások viszont álruhás szakkifejezések, melyeket nem ismerünk fel azonnal, nem érzékeljük ezek szakszó jellegét, hiszen hagyományos szavak ezek, csak speciális értelmezésben szerepelnek. Mindennapos melléknevek szerepelnek ebben a kategóriában: haut = magas, a "haut-fourneau" = nagyolvasztó, petit = kicsi, "petit bois" = gyufa és a "petite voiture" = kis teljesítményű autó, az étroit = szűk, szoros, a "voie étroite" = keskeny nyomtáv kifejezésben. Még kell jegyezni, hogy az ilyen kifejezések gyakran első látásra nem elég világosak, kétértelműek, nehezen érthetők lehetnek: a "la petite voiture" pl. nem a Volkswagent jelenti, hanem a kis teljesítményű autót, a "le petit bois" nem a kis erdőt, hanem a tűz meggyújtására szolgáló gyufaszálat. Perre HAMP egyik regényében szereplő "petit

personel" = kishivatalnok kifejezést a québeci hallgatók a "small staff" = kis létszámú csoportnak fordították, mert az ő országukban éppen úgy, mint egész Észak-Amerikában nem használják a petit szót egy hierarchia /rangsor/ alsóbb szintjének kifejezésére, bármilyen egyszerű is lenne az.

A Saint-Cloud-i tanárképző főiskola általános szótárt dolgozott ki, mely elősegíti a tudományos tájékozódást és megkönnyíti a szakki-fejezések helyes felismerését. Egy tudományos szövegben pl. a sav nem szétrágja, hanem megtámadja a fémeket; egy orvos figyelemmel kíséri a beteget és a szakács meglocsolja a húst. Ezek után az ember hajlandó azt hinni, hogy az arrosor = öntözni, locsolni szó ebben az értelemben szakki-fejezéseként szerepel, de ha a kert öntözéséről van szó, akkor nem terminus technicus. Ennek oka, hogy az utóbbi példa természetesen sokkal gyakrabban fordul elő, így hajlunk arra, hogy ne vegyük észre a kérdéses szó szakjellegét, pedig mindenki tudja, hogy egyáltalán nem mindegy, mikor és hogyan öntöznek egy virágot. Angolra fordítás esetén újabb nehézséget jelent, hogy az arrosor a to water /vizetni, vízzel locsolni/ és a to baste /sütés közben zsirral locsolni/ szavakkal egyaránt kifejezhető.

Mindeddig a szakmai szint alsó fokán járunk, ahol igen jó példákat találhatunk a különböző terminológiák bemutatására. Ezek a szakki-fejezések legyenek bár világosan érthetőek vagy rejtettek, beleilleszkednek már ismert lexikai strukturánkba. A mindennapi nyelv szavainak helyébe lépve, nem bizonytalanítják el annak használatát, sőt pontosítják elképzeléseinket, és újabb helyes értelmezések megtalálását segítik elő.

Eddig csak az általunk már ismert dolgokra alkalmaztuk a helyes kifejezéseket. A természetrajz nomenklaturája kétségkívül már terminológia, és így pontosan csak ennek alkalmazásával tudjuk magunkat kifejezni. Noha ismerünk bizonyos állatokat és növényeket, a szakki-fejezéseket csak úgy tudjuk megérteni, ha mélyebben próbálunk behatolni ennek a területnek számunkra új világába. És ez a szakfordítás egyik fontos kritériuma, meg kell ismerkedni azzal a szakterülettel, mely adott esetben teljesen távol áll mindennapi életünkétől. A szakember saját szakterületén jól érzi magát és a jó fordítónak többé-kevésbé e szakember bőrébe kell bujnia, és ez sok tanulást igényel. Teljesen egyszerű példával élve, ha a kémia szakterületén fordítunk, akkor egészen pontosan tisztában kell lennünk a széndioxid és szénmonoxid közötti különbséggel, ismernünk kell a képleteket, és ezek idegen nyelvi megfelelőjét helyesen kell tudni alkalmazni. Így nemcsak fordítónak, hanem egy kicsit vegyésznek is kell lenni, mert ha szakterületre kalandozik a fordító, akkor ez felelősséggel jár. Hiszen esetleges tévedései komoly következményeket vonhatnak maguk után. Az irodalmi fordítót ilyen veszély nem fenyegeti. Abban az esetben, ha egy szakki-fejezés egy lexikai strukturához tartozik, akkor a fordítónak már szakismerettel is kell rendelkeznie, mert nem elég szó szerint lefordítani a szöveget, annak lényegét kell tudni visszaadni.

Az előzők során megpróbáltuk bemutatni az irodalmi, az általános és a szakszövegeket, melyeket egymástól teljesen különhatárolni nem lehet és amelyekben közös:

a nyelv anyag, melyet a mondatban és az általános szókincs képvisel;

egy bizonyos szakjelleg - ez az irodalmi szövegben nem számottevő - amely azokat a szakszövegeket jellemzi, amelyeket pontosan a tulajdonságaik alapján nevezünk szakszövegeknek.

Eddig megállapítottuk, hogy

a szakkifejezések előfordulhatnak egészen nyilvánvaló, könnyen felismerhető vagy leplezett formában;

e körülmények kivánatosak teszik, hogy a fordító megismerkedjék az adott terminológiával;

a szakkifejezések előfordulása még nem teszi a szöveget szakszöveggé.

A fordítók képzésében igen lényeges különbséget kell tenni a szakjelleg két szintje között. Az alsóbb szint esetében a hallgatókat be kell vezetni a gyakran előforduló és könnyen megérthető terminológiákba, mert ezek a már ismert és alkalmazott lexikális értékeket hangsúlyozzák. A magasabb szint esetében már az a nehézség adódik, hogy ismernünk kell a szavakat magukat és az azokkal kifejezett fogalmakat is. E két szint között található talán az a határvonal, mely elválasztja egymástól a szakfordítást, az általános- és irodalmi fordítást. Az általános- és irodalmi fordítást összetartozónak tekintjük abból a szempontból, amely elválasztja őket a szak- és tudományos fordítástól. De óvakodjunk mindezek ellenére az irodalmi és általános fordítás összekeverésétől, mert az irodalmi fordítás stílus problémákat vet fel a fordítónak, míg az általános fordítás nem.

Van aki úgy vélekedik, hogy egyedül a hivatásos író képes arra, hogy irodalmi fordítást végezzen. Ugyanakkor, amikor pl. fordítót kell keresni egy jogi szöveghez, felmerül a kérdés: kit válasszunk, egy jogászt-e, aki tökéletesen ismeri mindkét nyelvet vagy egy fordítót, akinek bizonyos mélységig terjednek csak jogi ismeretei. A vita még nyitott.

Az ENSZ az első megoldást kedveli, mert az ott kialakult vélemények szerint könnyebb egy közgazdásznak egy második nyelvet megtanulnia, mint egy fordítónak a politikai gazdaságtant. Ez alatt érdeklődéssel kísérhetünk figyelemmel néhány most folyó kísérletet, amelyben a már diplomás fiatalok a fordítandó szakterület anyagának intenzív nyelvi oktatásában vesznek részt. Marad az a megoldás is, hogy szakemberrel lektoráltassuk a lefordított szakszövegeket.

Nem szabad szem elől téveszteni, hogy bármilyen anyagot tartalmaz is a fordítás, az - úgy is mint a nyelvi jelek permutációja, - mindig ugyanaz marad. A gyakorlatlott fordító szellemi munkája - megkeresni a szó legmélyebb értelmét, hogy azután annak a másik nyelven is tökéletes megfelelőjét tudja adni - minden esetben ugyanaz. Ez az állandó folyamat adja a fordítás egységét. A feladatok különbözősége sem feleltetheti el velünk ezt az alapvető azonosságot. Így az iro-

dalmi, az általános és a szakfordítás ugyanannak a törzsnek ágai és ugyanarról a gyökérről táplálkoznak, s a háromfajta fordításnak közös szabályai vannak, legelsősorban a mondattan.

Az irodalmi fordítást talán annak enyhén elzártága különbözteti meg a másik kettőtől. Ritkán van aktuális jellege, így kevésbé látványos. De külön említésre nem szorul, hogy kulturális cserénkben milyen nagy szerepet játszik és hogy mennyire jellemzi korunkat.

Mindhárom féle fordítás - noha ugyanazon az alapon is áll - különböző igényeket elégít ki és egyformán fontos a társadalom számára.

Fordította: Csengődy Lászlóné

DARBELNET, J.: Az irodalmi, az általános és a tudományos fordítás közötti kapcsolat

Az irodalmi és a tudományos szövegek fordítása, valamint e kettő közé sorolható általános szövegek fordításának nehézségei és ellentétekből adódó problémák jól ismertek. A fordítók számára az eredeti és a fordított szöveg között mindig jelentkezik egy sajátos különbség, mely a nyelvek szerkezeti és szóhasználati, ill. a tartalmak fogalmi különbségeiből adódik. A transzponálás technikai lehetőségei és mechanizmusa egy bizonyos fokozatig különböző képzések keretében továbbadhatók, az eredeti jelentés megváltozásának veszélye nélkül. A terminus technicusok nagy segítséget nyújthatnak, de nagy felelősséggel kell alkalmaznunk a fordítás során. "A szakember a saját szakterületén jól érzi magát és a jó fordítónak is többé-kevésbé e szakember bőrébe kell bujnia, és ez sok tanulást igényel."

DARBELNET, J.: Connections between literary, general and scientific translations

Difficulties concerning translation of literary and scientific texts as well as texts in between the other two i.e. of general nature are well known together with the problems raised by their discrepancies. Translators have always to face a specific contrast between the original and the translated text emerged from the differences of language structures, terminology and contents.

Technical terms could give a significant help but during translation they are to be applied with great responsibility. "Experts feel themselves quite well in their own fields. A good translator more or less has to jump in the expert's skin and to this much study is needed."

ДАРБЕЛНЭ, Я.: Связь между литературным, общим и научным переводами

Трудности перевода литературных и научных текстов, далее трудности перевода общих текстов и, также проблемы, вытекающие из противоположений, противоречий между ними хорошо известны. Для переводчиков между оригинальным и переведенным текстами всегда появляется особая разница, вытекающая из разницы структуры и использования слов в двух языках, а также из разницы смысловых понятий двух языков. Специальные термины могут существенно помогать, но их нужно применять с большой ответственностью при переводе. "Специалист хорошо чувствует себя в своей области знания и хороший переводчик должен приспосабливаться к специалисту, для чего необходимо много учиться".

DARBELNET, J.: Die Zusammenhänge zwischen der Übersetzung literarischer, allgemeiner und wissenschaftlicher Texte

Die Schwierigkeiten der Übersetzung literarischer und wissenschaftlicher Texte sowie der zwischen diese einreihbaren allgemeinen Texte und die aus deren Verschiedenheiten stammenden Probleme sind wohlbekannt. Für die Übersetzer bestehen jeweils Unterschiede in Struktur und Wortgebrauch und im Begriffsinhalt zwischen der Sprache des Originaltextes und der Übersetzungssprache, die überwunden werden müssen.

Die technischen Möglichkeiten und der Mechanismus der Transponierung - ohne die Gefahr, dass die ursprüngliche Bedeutung verändert wird - können zu einem gewissen Grad im Rahmen der unterschiedlichen Ausbildungsformen gelehrt werden. Fachausdrücke können eine grosse Hilfe bedeuten, aber sie sind bei dem Übersetzen mit hohem Verantwortungsgefühl zu verwenden. "Der Fachmann fühlt sich auf seinem Fachgebiet daheim. Der gute Übersetzer muss sich mehr oder weniger in die Haut des Fachmannes versetzen können und dies erfordert viel Studium."

